

EDUCATIEF PROGRAMMA SJOEL ELBURG

Doelgroep: voortgezet onderwijs

De scholen krijgen vooraf een lesbrief met (algemene) informatie over het Jodendom, over de geschiedenis van Joods Elburg (beknopt) en informatie over museum Sjoel Elburg. De docenten kunnen de leerlingen vooraf gericht voorbereiden op het bezoek aan museum Sjoel Elburg.

Het doen van de opdrachten is afhankelijk van de tijd die de school aan het project wil besteden. Het is raadzaam om een (gerichte) keuze te maken in de opdrachten.

Museum Sjoel Elburg is officieel geopend op 6 juni 2008 door de Commissaris van de Koningin van de provincie Gelderland, de heer C. Cornielje, en rabbijn Jacobs, opperrabijn in de Mediene van joods Nederland.

Sinds de opening hebben veel mensen museum Sjoel Elburg bezocht.

Een belangrijke doelgroep voor museum Sjoel Elburg zijn de leerlingen van het voortgezet onderwijs en de scholieren van de basisscholen. Voor beide groepen is een educatief pakket ontwikkeld.

Deze lesbrief bevat een informatief gedeelte en tien grote opdrachten. Alle opdrachten uitvoeren vergt veel tijd. Daarom moet er een keuze worden gemaakt.

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met Willem van Norel (0525-684595). Het emailadres is: wnorel@nuborgh.nl

Heel veel succes met de uitvoering van dit project.

Namens het bestuur van Sjoel Elburg,
Willem van Norel
www.sjoelelburg.nl

Elburg, 6 januari 2010

JOODS LEVEN IN NEDERLAND EN ELBURG

In deze lesbrief maken jullie kennis met de joodse cultuur in Nederland. Daarbij zetten we de schijnwerpers op Elburg. Immers, in Elburg hebben joden gedurende lange tijd gewoond en gewerkt te midden van de Elburger bevolking. De sporen van dit joods leven zijn in Elburg tot op heden nog steeds zichtbaar. De voormalige synagoge (museum Sjoel Elburg), de joodse begraafplaats en de voormalige joodse woningen bepalen nog steeds het straatbeeld van Elburg.

Het accent in de lessen ligt duidelijk op de Tweede Wereldoorlog. Tijdens deze oorlog voltrok zich ten aanzien van de joden een drama van ongekennde orde. De joden werden vervolgd, gedeporteerd en vervolgens in vernietigingskampen als Sobibor en Auschwitz vergast. In Nederland woonden voor de Tweede Wereldoorlog ongeveer 140.000 joden. Tijdens de oorlog wist een deel van hen op tijd onder te duiken. Ongeveer 107.000 joden werden via de kampen Westerbork en Vught in treinen afgevoerd naar de vernietigingskampen in het oosten. Ruim 5.000 joden overleefden uiteindelijk de kampen en keerden terug.

In deze lesbrief ligt het accent op de jodenvervolgingen. Dat sluit aan bij jullie lesboek. Om jullie nog concreter bij het onderwerp te bepalen gaan we op bezoek bij museum Sjoel Elburg. Dit prachtige museum is officieel geopend op 6 juni 2008 door de Commissaris van de Koningin van de provincie Gelderland, de heer C. Cornielje, en rabbijn Jacobs, opperrabijn in de Mediene (provincie) van joods Nederland.

Sinds de opening hebben inmiddels heel veel mensen museum Sjoel Elburg bezocht. In het museum gaan jullie een aantal opdrachten uitvoeren. In dit boekje vinden jullie veel informatie, maar in het museum en via internet kunnen jullie ook veel informatie vinden.

Na het bezoek aan museum Elburg brengen we ook een bezoek aan Amsterdam. We maken in de joodse buurt een wandeling, bezoeken het Joods Historisch Museum, de Portugese Synagoge en de Hollandsche Schouwburg. Wat zich in Elburg op micro niveau afspeelde, voltrok zich in Amsterdam op macro niveau. Er zijn overeenkomsten, maar ook grote verschillen tussen het joodse leven in Elburg en Amsterdam.

Deze lesbrief bevat een informatief gedeelte en tien grote opdrachten. Alle opdrachten uitvoeren vergt veel tijd. Daarom moet er een keuze worden gemaakt.

De bezoeken aan museum Sjoel Elburg staan gepland in actieweek 3.

HAVO-3 gaat op vrijdag 12 februari naar Amsterdam.

De excursie Amsterdam staat voor VWO-3 gepland op vrijdag 12 maart.

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met Willem van Norel (0525-684595). Het emailadres is: wnorel@nuborgh.nl

Heel veel succes met de uitvoering van dit project.

Namens het bestuur van Sjoel Elburg,
Willem van Norel
www.sjoelburg.nl

Elburg, 6 januari 2010

1. JOODS LEVEN IN NEDERLAND

Volgens de halacha, de joodse wet, is iemand joods als zijn of haar moeder joods is. Je wordt dus joods geboren. Maar ook mensen die alleen een joodse vader hebben, kunnen zich joods voelen. Joods zijn betekent niet automatisch gelovig zijn. Dat hangt af van de opvoeding en de persoonlijke keuze die je later zelf maakt. Je kunt ook joods worden. Dat is niet gemakkelijk. Je moet daarvoor eerst leren over de regels en de tradities van het jodendom en daar vervolgens naar leven.

Joodse identiteit

Er zijn verschillende manieren om het jodendom te beleven. Neem bijvoorbeeld de religie: iemand die leeft volgens de leefregels van de Tora, maakt waarschijnlijk deel uit van de traditionele of orthodoxe gemeente. Bij het liberale jodendom zijn bepaalde regels meer aangepast aan de moderne tijd. Maar er zijn ook joden die niets met religie hebben. Misschien dat zij hun jodendom op andere manieren ervaren, bijvoorbeeld door culturele tradities (muziek, literatuur, eetgewoonten). Alleen maken deel uit van het joodse volk.

Hoe is het jodendom ontstaan?

Joden zijn een volk geworden op het moment dat zij de leefregels in de Tora, de vijf boeken van Mozes, accepteerden als richtlijn voor het leven. Dit was ongeveer vierduizend jaar geleden toen God Mozes de Tora gaf op de berg Sinaï. In de Tora staan leefregels en verhalen die vertellen over de vroegste geschiedenis van de mensheid en van het joodse volk. Tot het jaar 70 van de gebruikelijke jaartelling speelde het joodse leven zich voornamelijk rond de Tempel in Jeruzalem af. De eerste Tempel werd in de tijd van koning Salomon gebouwd. Ongeveer vierhonderd jaar later (in 586 voor de gebruikelijke jaartelling) werd deze verwoest door de Babyloniërs. De joden werden als ballingen meegevoerd naar Babylonië (het zuidelijk deel van het huidige Irak). Daar kwamen de joden bijeen in gemeenschappelijke ruimten, als vervanging voor de Tempel. Deze ontwikkelden zich later tot de eerste synagogen. Men kwam hier bijeen om de joodse feesten en riten uit te voeren, behalve het offeren. Nadat de Perzen Babylonië hadden veroverd, mochten de joden weer terug naar Jeruzalem en zij herbouwden daar de Tempel. Deze tweede Tempel werd verwoest in het jaar 70 na de gebruikelijke jaartelling, dit keer door de Romeinen. Na deze verwoesting verspreidden de joden zich over de hele wereld. Dit wordt de diaspora (= ballingschap) genoemd. Sinds 1948 bestaat er een joodse staat, Israël. Tegenwoordig wonen er in Israël ongeveer vijf miljoen joden. De meeste joden wonen nog steeds verspreid over de wereld in de diaspora.

Geschiedenis van de joden in Nederland

Aan het eind van de zestiende eeuw kwamen de eerste joodse migranten uit Spanje en Portugal naar Amsterdam: de Portugese joden. Ook uit Oost-Europa kwamen veel migranten: de Hoogduitse joden. Gevlucht voor vervolging waren ze op zoek naar een plaats waar ze in relatieve rust konden leven. Amsterdam stond bekend als een handelsstad, die andersdenkenden onder bepaalde omstandigheden accepteerde. Joden waren weliswaar welkom, maar toch mochten ze niet veel. Doordat joden zich niet bij een Gilde mochten aansluiten, waren de meeste beroepen voor hen niet toegankelijk. Voor gebedsdiensten kwamen ze aanvankelijk in huiskamers bijeen. In 1671 werd de eerste synagoge in Amsterdam gebouwd en ingewijd: de Grote Synagoge (nu onderdeel van het Joods Historisch Museum). Al snel volgden er meer. Een jaar na instelling van de Bataafse Republiek in 1795 kregen de joden net als de andere burgers van Amsterdam gelijke rechten. Toch zou het nog lang duren voordat hun sociale positie zou verbeteren.

1940 – heden

Tussen 1940 en 1945 bezette nazi-Duitsland Nederland. De nazi's verboden de joden alles en lieten ruim 102.000 joden (van de ca. 140.000 joden) in Nederland wegvoeren en vermoorden. Synagogen en huizen van joden werden geplunderd en bleven leeg achter. De overlevenden hebben met veel pijn en moeite het leven na de oorlog weer opgepakt en voortgezet.

Anno 2010 wonen er ongeveer 35.000 joden in Nederland, deels hier geboren en deels afkomstig uit Oost-Europa, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De huidige joodse gemeenschap is kleurrijk en multicultureel.

2. JOODSE RELIGIE

‘Tora’ betekent letterlijk leer/aanwijzing. Er staan regels in over wat wel en niet moet, en over wat wel en niet mag: in totaal 613 geboden en verboden. De Tora is een rol van aan elkaar genaaide vellen perkament die met de hand in het Hebreeuws wordt geschreven. Behalve uit de Tora wordt er ook wekelijks uit de Profeten (Neviiem) en de Geschriften (Ketoeviem) gelezen. Deze drie boeken vormen samen de Tenach, oftewel het Oude Testament.

Het lezen uit de Tora gebeurt op een speciale zangtoon en vormt het belangrijkste gedeelte van de dienst.

De diensten in de synagoge worden geleid door een chazan (de voorzanger) en soms een rabbijn. De rabbijn geeft uitleg over de Tora en doet ook naast de diensten veel werk voor de joodse gemeente. De chazan zingt de gebeden op speciale melodieën en geeft vaak les aan kinderen die hun bar- of bat mitzwa doen.

Sjabbat

Het woord sjabbat komt van het Hebreeuwse woord ‘sjavat’ dat ‘ophouden’ en ook ‘opnieuw ademen’ betekent. Sjabbat is een feestdag die iedere week gevierd wordt en herinnerd aan het verhaal van de schepping van de wereld. Daarin wordt verteld dat God de hemel en aarde schiep in zes dagen. Op de zevende dag rustte God. Nu is die zevende dag een rustdag voor de joden.

De sjabbat vier je thuis en in de synagoge. Het begint vrijdagavond met het aansteken van twee kaarsen. Wie wil kan naar de dienst in de synagoge gaan. Thuis wacht er een feestelijke maaltijd. Op zaterdagochtend is er weer een dienst in de synagoge waarop een hoofdstuk uit de Tora wordt voorgelezen.

De sjabbat is een rustdag voor iedereen. Samen met familie en vrienden wordt er van deze rust genoten. Werken mag niet, maar leren mag altijd. Veel mensen bestuderen op sjabbat een fragment uit de Tora. Sjabbat ziet er dus anders uit dan alle andere dagen van de week. Als er ’s avonds drie sterren aan de hemel staan, neem je afscheid van de sjabbat. Dat gebeurt door aan een kruidenbusje te ruiken waarin kaneel en kruidnagel zitten. Die kruiden ruiken net zo lekker als sjabbat zelf. Door de zoete geuren hou je het gevoel van vrij zijn gedurende de werkweek vast.

Joodse feestdagen

Volgens de joodse traditie heeft God de wereld geschapen met de bedoeling dat de mensheid de schepping zou afmaken. De joodse opdracht is een bijdrage te leveren aan een betere wereld. Dit doe je door bewust te leven. Feesten helpen je bepaalde gebeurtenissen te herdenken die in de loop van de tijd plaatsvonden en die je niet wilt vergeten.

Het joodse jaar wordt gekenmerkt door verschillende feesten, die zowel een religieuze als agrarische oorsprong hebben namelijk het ontstaan van het joodse volk en de wisseling van de seizoenen. Door gezamenlijk feest te vieren, bevestigen joden hun onderlinge verbondenheid en hun band met God.

De Hoge Feestdagen

Rosj Hasjana (Joods nieuwjaar) en Jom Kippoer (Grote Verzoendag) zijn de Hoge Feestdagen. Deze dagen vormen een periode van inkeer en omkeer.

Rosj Hasjana herinnert aan de schepping van de wereld. Het feest begint op de vooravond.

Tijdens de maaltijd of in de synagoge eet je een stukje appel dat in de honing is gedoopt.

Daarmee wens je elkaar een goed en zoet jaar toe. In de synagoge wordt er op een sjofar, een ramshoorn geblazen. De hoorn geeft een heel scherp geluid dat de mensen oproept om naar

zichzelf te kijken: hoe heb ik het afgelopen jaar geleefd, wat ging goed en wat niet, hoe heb ik me gedragen en hoe wil ik verder? Tien dagen lang is er tijd om dingen goed te maken. En dan is het Grote Verzoendag.

Er wordt gevast en de hele dag is er dienst in de synagoge. Mensen verzoenen zich met zichzelf, de mensen om hen heen en uiteindelijk met God. Aan het einde van deze lange dag wordt er in de synagoge nog een keer op de ramshoorn geblazen.

Soekot en Simchat Tora

Soekot (Loofhuttenfeest) valt in de herfst, de zevende maand van het joodse jaar. Gedurende zeven dagen verblijft men zoveel mogelijk in de Soeka (hut), ter herinnering aan de veertig jaar durende woestijntocht, toen de Israëlieten op weg waren naar het land Kanaän. Soekot verwijst tevens naar de herfsttoogst.

De negende en laatste dag van Soekot is Simchat Tora, Vreugde der Wet. Het markeert het lezen van het laatste tekstfragment van Deuteronomium en het eerste van Genesis: het omslagpunt dat de jaarlijkse cyclus van de lezing van de Tora markeert.

Chanoeka

Chanoeka wordt ook wel Inwijdingsfeest genoemd. Met Chanoeka wordt de herinwijding van de Tempel in Jeruzalem gevierd. Onder de Syrische heerschappij in de tweede eeuw voor Christus werd de tempel ontwijfd. Een succesvolle opstand leidde ertoe dat de Tempel in 165 v. Chr. opnieuw kon worden ingewijd. Om het eeuwige licht van de menora (de zevenarmige Tempelkandelaar) weer aan te steken was zuivere olie nodig. Volgens de overlevering konden de joden slechts één kruikje bruikbare olie vinden, genoeg om de lamp één dag te laten branden. Door een wonder brandde de menora acht dagen. Het acht dagen durende Chanoekafeest herinnert aan dit wonder.

Poerim

Poerim wordt gevierd ter herdenking van de verlossing van de joden uit Perzië in het midden van de vijfde eeuw voor Chr. Uit handen van Haman, de hoofdadviseur van de koning, die hen wilde vernietigen.

De joodse vrouw Esther wist door haar optreden deze ramp te voorkomen. Haman werd slachtoffer van zijn eigen plannen.

De redding van het joodse volk wordt uitbundig gevierd tijdens Poerim.

Pesach

Pesach herinnert aan de uittocht uit Egypte ongeveer vierduizend jaar geleden. De joden leefden daar als slaven. Mozes bevrijdde hen uit de slavernij.

Voordat Pesach begint wordt het hele huis schoongemaakt. Alles wat brood is of daarop lijkt wordt weggehaald. In boord zit gist om het deeg te laten rijzen. De joden in Egypte hadden, toen zij snel het land wilden verlaten, geen tijd om hun brood te laten rijzen. Zij namen daardoor ongerezen, platte broden, matzes, mee op hun uittocht. Matzes worden ook nu nog met Pesach gegeten ter herinnering aan de vlucht uit Egypte. Het echte feest begint op de sederavond, de vooravond van Pesach. De hele familie komt bij elkaar voor een bijzondere maaltijd waarbij het verhaal van de uittocht uit Egypte wordt verteld. Op een speciale sederschotel liggen verschillende etenswaren met een symbolische betekenis waaronder een bitter kruid, mierikswortel. Het is heel scherp en bitter van smaak en doet daarom denken aan de bittere tijd die de joden in Egypte hadden.

3. PERSOONLIJK JOODS LEVEN

In ieder mensenleven zijn er belangrijke gebeurtenissen die het vieren of gedenken waard zijn. Het jodendom probeert die bijzondere momenten zo te vieren dat ze een extra waardevolle betekenis in ieders leven krijgen.

Geboorte

Joodse jongens worden besneden op de achtste dag na hun geboorte. Dat houdt in dat een klein stukje van de voorhuid van de penis wordt weggehaald. De aartsvader Abraham was de eerste man die in opdracht van God werd besneden. Hierdoor sloot hij een verbond met God. Sindsdien worden joodse jongens besneden en opgenomen in het verbond.

Na de geboorte van een meisje vindt er geen besnijdenis plaats, wel wordt er vaak een feestelijke bijeenkomst houden. Als zij dan voor het eerst in de synagoge wordt binnengedragen door haar ouders, worden speciale gebeden gezegd waarin de hoop wordt uitgesproken dat de baby in goede gezondheid zal opgroeien in een vredige wereld.

Bar en bat mitswa

Een belangrijk moment in het leven van joden is het moment waarop jongens 'bar mitswa' en meisjes 'bat mitswa' worden. Bij jongens gebeurt dat op hun dertiende jaar, bij meisjes op hun twaalfde. Bar Mitswa betekent letterlijk: zoon van het gebod en bat mitswa: dochter van het gebod. Vanaf dat moment zijn de jongens en meisjes eigenlijk zelf verantwoordelijk voor hun doen en laten. De bar of bat mitswa vier je in de synagoge. Jongens, en in liberale synagogen ook meisjes, worden dan voor het eerst opgeroepen om uit de Tora te lezen.

Huwelijk

Een volgende belangrijke gebeurtenis in iemands leven kan het huwelijk zijn. De huwelijksplechtigheid wordt vaak gevierd in de synagoge, maar soms ook thuis of ergens buiten. De bruid en bruidegom staan onder een choepa, een baldakijn. Dit is een symbool voor het nieuwe huis waarin zij gaan samenwonen. Aan het eind van de plechtigheid trapt de bruidegom een glas stuk. Dit gebruik herinnert aan de verwoesting van de Tempel. Als dat gebeurd is, roept iedereen 'mazzel tov', veel geluk. Inderdaad, scherven brengen geluk! Het kan natuurlijk gebeuren dat de scherven niet het echte geluk brengen, en dat een huwelijk misloopt. Een echtpaar kan dan scheiden, maar moet zich wel houden aan de afspraken die in het huwelijkscontract staan.

Overlijden

Na de dood vindt de begrafenis zo snel mogelijk plaats, soms nog op dezelfde dag maar meestal op de dag na de dood. Eerst wordt het lichaam van de overleden persoon gereinigd door het te wassen. Daarna krijgt de overledene een eenvoudig linnen doodskleed aan. Het stoffelijke overschot wordt in een eenvoudige, van ongeschaafd hout gemaakte doodskist gelegd. Uit piëteit wordt de overledene niet opgebaard. De weerloze dode mag niet prijs gegeven aan de blikken van de levenden.

De begrafenis vindt in grote eenvoud plaats. De kist wordt afgedekt met een zwart kleed en wordt bij de ingang van de begraafplaats in een metaheer-huis opgesteld. Meestal wordt op deze plaats een lijkrede uitgesproken waarin de goede eigenschappen en maatschappelijke kwaliteiten van de overledene naar voren worden gebracht.

Vervolgens wordt de kist in een langzaam voortbewegende stoet, onder het uitspreken van bepaalde psalmen, naar het graf gedragen. Bij het graf worden enige gebeden en citaten uit de Talmoed opgezegd. Daarna volgt het uitspreken van het Kaddiesj-gebed. Ter afsluiting van de

plechtigheid wordt het graf gedicht door scheppen zand op de kist te gooien door de aanwezigen. Daarmee begraaft de gemeenschap gezamenlijk een dierbare.

Het is geen gewoonte om bloemen en kransen op het graf te leggen.

Na de begrafenis volgt voor de naaste familie een periode van zeven dagen van zware rouw. Na deze periode volgt een periode van 23 dagen van minder zware rouw, in totaal dus 30 dagen.

Als de matsewa (grafsteen) geplaatst is, komen familie en vrienden op de begraafplaats om deze te onthullen. Tijdens deze plechtigheid spreken de aanwezigen (opnieuw) het kaddiesj-gebed uit. Vervolgens wordt de grafsteen onthuld en blijven de aanwezigen er enige ogenblikken bij stilstaan. Daarmee is de bijeenkomst ten einde.

Veel nabestaanden bezoeken tenminste eenmaal per jaar het graf van een dierbare. Een oude gewoonte is om een steentje te leggen op de grafsteen "ten teken dat men het graf bezocht heeft".

4. JODEN IN ELBURG

Wanneer zich de eerste Joden in Elburg gevestigd hebben, is niet precies bekend. De oudste vermelding dateert uit 1685. Isack Meyers verzocht het stadsbestuur van Elburg dat jaar diverse malen om een bank van lening (lommerd) te mogen openen. Zijn verzoeken waren echter tevergeefs.

Een tweede vermelding staat in de Resolutieboeken uit 1717. De jood Hermannes Michaëls mocht zich met zijn ouders in de stad vestigen, mits zij zich correct gedroegen.

18^e en 19^e eeuw

In de 18^e eeuw kwamen meer Joden in Elburg wonen. In de periode 1717-1796 werd veertien keer een verzoek van joden gericht aan de Elburger magistraat om zich in het stadje te vestigen. Alle keren was het resultaat positief.

De joden vonden rust in Elburg zonder angst te hebben voor uitzetting. Bovendien hoefden de Joodse bewoners in Elburg geen extra belasting te betalen, zoals elders vaak het geval was. Omstreeks het jaar 1800 telde Elburg tussen de vijftig en zestig Joden. In de eerste helft van de 19^e eeuw groeide de Joodse gemeenschap flink.

In 1859 woonden er 120 Joden in Elburg. Dat was bijna vijf procent van de bevolking. Daarmee bereikte de Joodse Gemeente haar grootste omvang.

Beroepen

De joden in Elburg verdienden hun brood in overwegend typisch joodse beroepen als slager, leerlooier, bank van leninghouder of koopman. Slechts enkelen, en dan met name leden van de families Cohen, Van Hamberg en Wolff, behoorden tot de welvarende, handeldrijvende middenstand van Elburg.

De uit Bottenheim (Duitsland) afkomstige laken- en huidenkoopman Emanuel Wolff, die zich in 1787 in Elburg in het pand Jufferenstraat 29 had gevestigd), werd in 1816 gerekend tot één de voornaamste kooplieden van de stad. Zijn drie zonen breidden de leerlooierij van hun vader uit en deden daarnaast goede zaken als makelaars en taxateurs. Uit testamenten en boedelbeschrijvingen blijkt dat de familie Wolff in korte tijd een aanzienlijk vermogen wist op te bouwen en uiteindelijk zelfs tot de rijkste families van de stad behoort.

De bank van lening was van 1791 tot 1907 onafgebroken in handen van de familie Van Hamberg.

Naast het beroep van koopman komen we in de bevolkingsregisters regelmatig de joodse slager regelmatig tegen. Bij de joodse slager kon men koosjer vlees kopen.

Armoede

In 1864 bleek dat van de 120 joodse mensen 25 personen zo arm waren dat ze moesten worden bedeed. Deze arme joden waren in eerste instantie aangewezen op hun eigen geloofsgenoten. Maar ook aan de gemeente Elburg stelden zij zware eisen, waar overigens niet altijd aan kon worden voldaan. Ook de talrijke rondtrekkende joden, die vaak bedelend van de ene Joodse Gemeente naar de andere trokken, werden waar mogelijk gesteund. Naast hulp in geld vonden ook wel uitdelingen in natura plaats, zoals turf in de winter en matses voor het paasfeest.

Veel joodse kooplieden handelden in lompen, kleren en tweedehands spullen. Het was vaak een hard bestaan. De joodse familie Beem uit de Bloemstraat 9 behoorde tot de armste families. Vader Simon (1841-1934) en moeder Zette (1837-1926) woonden in een klein bouwvallig huisje aan de Bloemstraat 9 met hun drie ongehuwde zoons Ezechiël, David en Samuël.

Demografische ontwikkelingen

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog woonden er in Elburg nog maar enkele tientallen bewoners van Joodse afkomst. Al vanaf 1880 waren de vertrekoverschotten in Elburg er de oorzaak van dat de bevolking niet meer groeide. Voor 1940 was er in Elburg geen industrie van betekenis. Bovendien had Elburg te maken met de negatieve effecten van de afsluiting van de Zuiderzee (1932).

Met name veel jongere Joodse bewoners vertrokken aan het einde van de 19^e eeuw en in de eerste decennia van de twintigste eeuw uit Elburg om in de grotere steden een bestaan te vinden.

Deportaties

Vanaf 1940 werd de positie van de Joodse bewoners steeds moeilijker. In de zomer van 1942 begonnen de Duitsers met de eerste deportaties van Joden uit Elburg. Op dat moment telde Elburg nog maar 26 Joodse bewoners. Uiteindelijk werden er 16 Joden vanuit Elburg gedeporteerd. Enkele andere Elburger joden werden vanuit Amsterdam gedeporteerd. Van de 22 gedepteerde Elburger joden werden er 21 vergast in Sobibor en Auschwitz. Slechts juffrouw Anna Schapira (1912-1997) overleefde het kamp Bergen Belsen. Na de Tweede Wereldoorlog vestigde zij zich in Tel Aviv (Israël).

Terugkeer

Na de Tweede Wereldoorlog keerden slechts enkele Joden terug naar hun woonplaats. De gezusters Mietje en Jannetje de Lange betrokken opnieuw hun huis aan de Beekstraat 50. En Joop Cohen woonde samen met zijn zuster Betje in het ouderlijke huis. In Doornspijk keerden Hartog en Suze de Lange met hun stiefdochter Betty Siebzeiner terug van hun onderduikadressen.

In 1974 stierf Jozef (Joop) Cohen. Hij was de laatste (oorspronkelijke) joodse bewoner in Elburg.

5. SYNAGOGE IN ELBURG

Om een gebedsdienst te kunnen houden is de aanwezigheid van tenminste tien mannen van dertien jaar en ouder noodzakelijk. Zo'n aantal heet een Minjan.

Aan het begin van de 19^e eeuw bestond de Joodse gemeenschap (Kehilla) in Elburg uit ongeveer 55 personen. Er kon toen een Minjan worden gevormd. Onder de Joodse bewoners ontstond de behoefte om een synagoge (= huis van samenkomst) in te richten.

Nieuwe synagoge

Aanvankelijk huurde men een ruimte (twee kamers) aan de Ledige Stede. In 1820 vonden de Joden onderdak in een woning aan de Beekstraat (huissynagoge).

In het midden van de 19^e eeuw maakten de Joodse bewoners van Elburg plannen voor het bouwen van een nieuwe synagoge. In 1854 schonken de gebroeders Barend en Mozes Wolff hun pakhuizen en de daarbij behorende grond aan de Joodse Gemeente. Deze oude, vervallen pakhuizen stonden aan de Graaf Hendriksteeg. Ze werden grotendeels weggebroken en gebruikmakend van enkele oude muren en oorspronkelijke fundamenten werd een nieuwe synagoge gebouwd. De bouwkosten bedroegen 2500 gulden. Op 19 januari 1855 nam men de synagoge feestelijk in gebruik.

De plek in de steeg was voor het stadsbestuur overigens acceptabel. De synagoge stond (net als in veel andere steden) niet opvallend in beeld. Vanaf de Jufferenstraat was het gebouw minder prominent zichtbaar...

Interieur

Het interieur van de nieuwe gebedsruimte was (deels) afkomstig uit een oude synagoge uit Arnhem (Bentincksteeg). Inclusief de transportkosten kwam de Elburger Kehilla voor fl. 615,10 in het bezit van het complete ameublement waaronder de zeer fraaie laatachttiende-eeuwse Heilige Ark (Aron Hakodesj), de kast waarin de wetsrollen werden opgeborgen. De Aron Hakodesj werd in de synagoge tegen de oostelijke muur geplaatst, in de richting van Jeruzalem.

Aan de westzijde bevindt zich (nog altijd) de vrouwengalerij. De vrouwen zaten tijdens de gebedsdiensten gescheiden van de mannen.

Na de oorlog is de Heilige Ark en de bima (verhoogde gedeelte waar de wetsrollen werden gelezen) "verhuisd" naar de synagoge van Winterswijk.

Synagogepoortje

Opvallend is het neoclassicistische poortje aan de Jufferenstraat. Dit was vroeger de ingang van de synagoge (sjoel). Boven dit poortje is een ovalen steen ingemetseld met een Hebreeuwse tekst: Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods (Psalm 55 vers 15).

Einde synaggebijeenkomsten

In de jaren dertig nam de omvang van de Joodse Gemeente steeds verder af. Na het vertrek van rabbijn Isaak Waaker in 1934 kwam het wel voor dat er geen gebedsdienst gehouden kon worden, omdat het vereiste aantal van tien mannen (van 13 jaar en ouder) niet aanwezig was. Ezechiël Beem leidde in deze periode regelmatig de diensten in de sjoel.

In 1938 bestond de Joodse Gemeente in Elburg nog uit 38 personen. Velen waren inmiddels naar het westen verhuisd. Door de dreigende afsluiting van de Zuiderzee en de sombere vooruitzichten in economische zin waren in de loop der jaren veel (jongere) joden uit Elburg weggetrokken.

De Holocaust betekende het einde van de bijeenkomsten in de Elburger synagoge.

Andere bestemming

Na de Tweede Wereldoorlog bleek dat de meeste Joden uit Elburg zijn verdwenen door deportaties van de Duitse bezetters. Van een Kehilla is dan geen sprake meer. In 1947 werd de Joodse Gemeente in Elburg formeel opgeheven. Er kon geen Minjan meer worden gevormd. In 1950 werd de gemeente Elburg eigenaar van de synagoge en de Joodse begraafplaats voor 1300 gulden.

De synagoge kreeg in de jaren vijftig een andere bestemming. Het werd een repetitieruimte voor zangkoren en de plaatselijke muziekvereniging.

6. JOODSE BEGRAAFPLAATS IN ELBURG

Op de Oosterwal van de stad ligt de joodse begraafplaats. Deze dodenakker heeft een oppervlakte van ongeveer 27 bij 30 meter. Binnen de muren bevinden zich 109 zerken. De oudste steen vermeldt het jaartal 5563 (1803), maar de begraafplaats moet ouder zijn. Er zijn aanwijzingen dat de begraafplaats inde eerste decennia van de 18^e eeuw is aangelegd.

Heg en muur

Tot 1843 stond er een hoge heg rondom de joodse begraafplaats. Daarna werd voor 498 gulden -gebruikmakend van een grote partij afbraakstenen- een ringmuur om de begraafplaats gemetseld. Deze muur werd in 1904 vervangen door de huidige muur.

Een bijzondere grafzerk herinnert nog steeds aan de vervanging van de muur. Deze steen staat bijna tegen de rechtermuur (middengedeelte) en heeft de functie van een knekelgraf.

De vertaling van de Hebreeuwse tekst op deze steen luidt:

Hier werden begraven de gebeenten die aangetroffen werden. De één naast de andere ten tijde van het omver halen van de muur. De nieuwe in het jaar 664 (=1904).

Toegangspoort

Boven de toegangspoort is in het Hebreeuws de tekst uit Psalm 23 vers 4 aangebracht: “Al ging ik ook in de schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen want Gij zijt bij mij.” In 1985 werd de dichte houten deur vervangen door een smeedijzeren hek waardoor de begraafplaats zichtbaar is geworden.

Vóór de Tweede Wereldoorlog bevond zich meteen na de toegangspoort een eenvoudig gebouwtje waar de gebeden en de psalmen werden gezegd. Het is naderhand verdwenen en nooit herbouwd.

Liggende en staande grafzerken

In Elburg woonden Asjkenazische joden. Zij kwamen oorspronkelijk uit Duitsland of de Oost-Europese landen. In de regel zijn hun grafzerken slechts eenvoudige grijze stenen, die rechtop worden gezet. Portugese (Sefardische) joden hebben gewoonlijk liggende stenen, die soms fraai zijn bewerkt. Het getuigt van hun materiële positie.

Bijzondere stenen

Op de begraafplaats bevinden zich enkele bijzondere stenen. De kleine steentjes duiden op kindergraven. Uit armoede gebruikte men soms een stoepaal als gedenkteken. Over de witte steen (op de voorgrond) is verder niets bekend, hoewel deze steen erg opvalt tussen de grijze stenen.

Teksten

De teksten op de zerken zijn grotendeels in het Hebreeuws aangebracht. Ze vertellen iets over het leven van de overledenen. Vanaf omstreeks 1825 komt naast het Hebreeuws ook de Nederlandse taal voor op de zerken. Aanvankelijk alleen voor de naam van de overledene, maar vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw vermeerdert de Nederlandse tekst ten koste van het Hebreeuws.

Op een aantal zerken treffen we symbolen aan zoals de zegenende handen, een kan en een waterschaal, een ramshoorn en een davidsster.

De zegenende handen duiden er op dat de overledene uit een priestergeslacht (Coheen) kwam. Zij waren bevoegd om de Aäronitische zegen uit te spreken over de Joodse Gemeente.

Een kan en een waterschaal wijzen er op dat de priester, voordat hij in de synagoge de zegen uitsprak, eerst zijn handen in het water afspoelde. Hij werd daarbij geholpen door een Leviet, die daarvoor de priesterkan en de schaal gebruikte.

De ramshoorn of sjofar werd (wordt) gebruikt op de Hoge Feestdagen. Dit symbool staat op de grafzerk van Jecheskel Beem. Hij was bijzonder bedreven in het blazen van de bazuin.

De davidsster is sinds het begin van de 19^e eeuw het (algemene) symbool van de Joden.

Joodse jaartelling

In het jodendom hanteert men een andere jaartelling. Tellen wij onze jaren vanaf de geboorte van Jezus, de joden laten hun jaartelling beginnen bij de schepping van de wereld.

Opvallend op de joodse kalender is ook dat zij hun Nieuwjaarsfeest (Rosj Hasjana) vieren op de eerste dag van de zevende maand (september/oktober). In oude joodse verhalen wordt verteld dat God de eerste dag van de zevende maand de wereld heeft geschapen.

Vanaf 16 september 2004 (Joods Nieuwjaar) leven de joden in het jaar 5765. Dit soort jaartallen vinden we ook op de grafzerken vermeld. Er is een handig ezelsbruggetje om de joodse jaartallen om te rekenen. Vervang het voorste cijfer 5 door het cijfer 1. Tel vervolgens het getal 240 bij het jaartal op. Vanaf het Joods Nieuwjaar tot aan onze jaarwisseling (31 december) moet er een extra jaar bijgeteld worden.

Gedenkstenen

Aan de binnenzijde van de muur bevindt zich een eenvoudige steen met tekst:

Ter nagedachtenis aan hen die omgekomen zijn in de jaren 1940-1945.

De steen werd in 1977 onthuld door Suze de Lange-Heimans, de weduwe van de in Elburg geboren Hartog de Lange.

Zij stierf in 1983 en was de laatste van de Elburger joodse gemeenschap die op de Joodse begraafplaats ter aarde is besteld.

In 1985 onthulde rabbijn Jacobs uit Amersfoort een gedenksteen links naast de toegangspoort van de begraafplaats. De steen heeft de vorm van een Thorarol en vermeldt 21 namen van Joodse bewoners die tijdens de oorlog uit Elburg zijn gedeporteerd.

Hun namen zijn:

David Beem

Ezechiël Beem

Simon Beem

Ester de Lange-Cracau

Isidor Förster

Carolien Förster

Janette Förster

Schoontje Förster

Heintje van Hamberg

Jozeph Steinhauer

Barend de Hond

Sientje de Hond-Beem

David Ezechiël de Hond

Jacob de Hond

Klaartje de Hond

Aäron de Lange

Jozeph de Lange

Mietje de Lange

Jacob Vecht

Sophia Vecht-Levie
Mozes Vecht

De tekst op de gedenksteen is veelzeggend:

*Die geliefd en bemind waren
tijdens hun leven zijn ook
in de dood niet gescheiden.
Hun aandenken zij tot zegen, ter blijvende nagedachtenis
aan alle Joodse medeburgers,
die gedurende de Tweede wereld-
oorlog door de Duitse terreur
uit ons midden werden weggerukt.*

Tijdens de jaarlijkse dodenherdenking –op 4 mei- legt de burgemeester van Elburg namens de bevolking een krans bij deze gedenksteen.

Laatste begrafenissen

Het oudste deel van de begraafplaats bevindt zich tegen nabij de achtermuur. Dit deel bevindt zich op de zogenaamde onderwal. De meeste grafstenen hebben hier ingegraveerde letters. De grafteksten zijn bijna uitsluitend in het Hebreeuws.

Links en rechts van de toegangspoort is de grond hoger dan op het achterste deel van de begraafplaats. Dit gedeelte wordt ook wel de bovenwal genoemd. Op dit gedeelte van de begraafplaats bevinden zich de meest recente graven. Daar zijn in de twintigste eeuw de laatste Joodse bewoners uit Elburg begraven. Op de voorste rij (rechts) bevinden zich de graven van onder andere Betty Siepzehner (1965), Suzanna de Lange-Heimans (1983), Jannetje de Lange (1968), Jozef Cohen (1974). Zij zijn (voorlopig) de laatsten die op Joodse begraafplaats van Elburg ter aarde zijn besteld. De grafstenen hebben vrijwel allemaal zogenaamde opliggende letters.

Herstel

In de zomer van 2002 is de Joodse begraafplaats door ongeveer twintig vrijwilligers opgeknapt. Onder deskundige leiding van de stichting Boete en Verzoening zijn grafstenen rechtgezet, enkele stenen gerestaureerd, de stenen schoongemaakt en vrijwel alle teksten opnieuw beschilderd. De gemeente Elburg liet de muren opnieuw voegen en bepleisteren.

7. MUSEUM SJOEL ELBURG

Deze handleiding is bedoeld om een beknopt overzicht te geven van wat er allemaal te zien is in het museum Sjoel Elburg. Het wil niet meer dan een leidraad zijn om de opzet van het museum te verduidelijken.

Het museum bestaat uit twee delen: de amuse (balie, garderobe, toiletten en filmzaal) en de voormalige synagoge (tentoonstellingsruimte).

De amuse diende vroeger als stadsboerderij. De synagoge (sjoel) werd in 1855 ingewijd en deed dienst tot de Tweede Wereldoorlog. De entree van de synagoge bevond zich vanouds aan de Jufferenstraat. Via een bijzonder poortje liepen de Elburger joden over een binnenplaats naar de synagoge.

Filmzaal

In de filmzaal is een korte film te zien van de cineast Willy Lindwer over het joods leven in de provincie. Deze film geeft een treffend beeld van het leven van de joden op het platteland in Nederland. De joodse gemeenschap in Elburg zou daarin exemplarisch kunnen zijn.

Voor bezoekers is het aan te bevelen het museumbezoek te beginnen met deze film voordat men de grote museumzaal in gaat.

Entree museumzaal

Vanuit de amuse worden de bezoekers via een trapje en een zwaar gordijn naar het museum geleid.

Film

Een eerste blikvanger in het museum is de film (4 x 3 meter) die op de oostelijke muur van de sjoel wordt geprojecteerd. De film toont fragmenten van joods leven in de provincie (Mediene). Daarnaast worden opnames vertoond van een gebedsdienst uit de synagoge van Winterswijk. In 1948 zijn de Heilige Arke en de Bima vanuit Elburg naar Winterswijk overgebracht. Het interieur van deze synagoge komt in hoofdlijnen overeen met de vooroorlogse synagoge van Elburg. Opperrabbin Jacobs geeft tekst en uitleg over de joodse gebruiken en rituelen in de sjoel.

Maquette

Een andere blikvanger in het museum is de maquette van de vooroorlogse synagoge van Elburg. Deze maquette is op schaal nagebouwd en toont een beeld van het interieur zoals dit er tot 1940 heeft uitgezien. De maquette heeft vooral een educatief karakter. Rondom deze maquette zijn negen monitoren aangebracht waarbij rabbijn Jacobs per onderdeel uitleg geeft over de gebruiken en rituelen in de synagoge. Door op het knopje te drukken gaat een lampje branden bij het desbetreffende deel van de synagoge waarover de rabbijn vertelt.

Familiezuilen

Rondom de maquette staan acht familiezuilen. In de eerste helft van de twintigste eeuw woonden er in Elburg acht joodse families. Op de panelen staan hun verkorte levensgeschiedenissen afgebeeld. Aan de achterzijde van het paneel vertellen oudere Elburgers hun herinneringen aan deze joodse families. Deze filmpjes duren gemiddeld ongeveer drie minuten.

Levensloop en feestdagen

Aan de lange muren van het museum bevinden zich grote glazen lichtbakken met uitleg over de levensloop (van besnijdenis tot dood) en de joodse feestdagen. Teksten en beeldmateriaal (in de vorm van vitrinebakjes) laten de bezoekers kennismaken met de meest essentiële zaken uit de joodse religie. Boven de vitrines hangen banieren met verklarende teksten onder andere over joodse beroepen en het dagelijkse leven.

Schatkamer

Onder de galerij bevindt zich de zogenaamde schatkamer. In deze ruimte zijn de meest kostbare gebruiksvoorwerpen tentoongesteld zoals een perkamenten Torarol, een Neer Tamid (Eeuwige Lamp), een Toramantel, een fluwelen voorhang (Parochet) en twee zilveren siertorens. Eén van de weinig overgebleven gebruiksvoorwerpen uit de vooroorlogse synagoge van Elburg wordt in deze ruimte ook geëxposeerd. Het is een prachtige koperen chanoekia-kandelaar (met acht armen en een toevoerbuï).

Studieruimte

Rechts onder de galerij is een studieruimte. Ook voor de oorlog gaf de rabbijn in deze ruimte onderricht uit de Tora. In de studieruimte bevinden zich enkele computers waarbij de bezoekers onder andere de joodse begraafplaats van Elburg virtueel kunnen bezoeken. Van alle 109 grafzerken zijn foto's gemaakt. De grafstenen staan op exact dezelfde plek als op de joodse begraafplaats. De Hebreeuwse grafteksten zijn vertaald en de levensgeschiedenissen van de overleden personen beknopt weergegeven.

Portaal

Links onder de galerij bevindt zich een portaal met een speelhoekje voor kinderen. De kleine ruimte is voorzien van attributen die gerelateerd zijn aan de joodse opvoeding.

Voor de oorlog vormde deze ruimte de entree naar de synagoge. De vrouwen gingen via de trap naar de vrouwengalerij, de mannen betraden via een deur de benedenruimte van de synagoge.

Vrouwengalerij

Op de vrouwengalerij zijn zes vitrines aangebracht. In deze ruimte worden op termijn wisselexposities gehouden. Op dit moment worden hier de bruiklenen en schenkingen van particulieren tentoongesteld.

Zuiltjes

Verspreid in de benedenruimte staan diverse zuiltjes waarin diverse aspecten van het joods leven in de Mediene worden getoond. In de zuiltjes worden onder andere bruiklenen van het Joods Historisch Museum uit Amsterdam getoond. Daarnaast kunnen de bezoekers in de kleine glazen vitrines bijzondere bruiklenen en schenkingen van particulieren bewonderen. Twee zuiltjes bij de oostelijke muur verdienen speciale aandacht. De ene zuil geeft informatie over Isaäk Waaker (1907-1944), de laatste rabbijn in Elburg. De andere zuil belicht de levensloop van Anna Schapira (1912-1997), de joodse onderwijzeres uit Elburg die als enige van de gedeporteerden de verschrikkingen van de vernietigingskampen heeft overleefd.

OPDRACHTEN:

1. JOODSE ATTRIBUTEN

Aan de hand van de inhoud van twee leskoffers dien je op speurtocht te gaan door het museum. De attributen in de leskoffer dienen beschreven te worden waarbij ook hun functie vermeld moet worden. Vrijwel alle voorwerpen zijn tentoongesteld in het museum. Aanvullende informatie kan met behulp van internet worden opgezocht.

In de eerste leskoffer (koffer 1) bevinden zich **zes voorwerpen die betrekking hebben op een gebedsdienst in de synagoge:**

jad
sjofar
torarolletje
gebedenboekje
gebedsriemen
menora

Zoek de attributen op in het museum. Omschrijf het voorwerp en geef in het kort weer wat de belangrijkste functie van dit attribuut is.

In de tweede leskoffer (koffer 2) bevinden zich **zes attributen die te maken hebben met het dagelijkse joodse leven:**

dauidsster
joodse agenda (met joodse kalender)
doosje met matses
keppeltje
mezoeza
kiddoesjbeker

Zoek de attributen op in het museum. Omschrijf het voorwerp en geef in het kort weer wat de belangrijkste functie van dit attribuut is.

N.B.

Op de website van het Joods Historisch Museum (www.jhm.nl) is een verklarende woordenlijst weergegeven. Daar mag je gebruik van maken.

Op één van de computers in de studieruimte kun je deze website eventueel raadplegen.

2. LEVENSVERRHAAL VAN KLAARTJE DE HOND

In deze opdracht volgen in hoofdlijnen het leven van Klaartje de Hond. In de derde koffer (koffer 3) liggen brieven, documenten, foto's en andere gegevens over Klaartje en haar familie. Probeer onderstaande tien opdrachten uit te voeren.

Raadpleeg in het museum ook de informatiezuil van de familie De Hond. Daarnaast is het handig om de bundel met levensportretten te raadplegen. Deze ligt in de studieruimte (onder de vrouwengalerij).

1. Beschrijf de samenstelling van het gezin van de familie De Hond (ouders en kinderen)!
2. Waar kwam vader Barend de Hond oorspronkelijk vandaan? En wat was zijn beroep?
3. Waar en wanneer werd Klaartje geboren?
4. Op welke lagere school in Elburg zal Klaartje waarschijnlijk gezeten hebben? Waarom zat ze niet op de christelijke lagere school (basisschool)?
5. Tijdens de oorlogsjaren had Klaartje de Hond verkering met Salomon Nathan (Salo) West. Salo was een neef van Klaartje. Kun je verklaren hoe deze familieband precies in elkaar zat? Lees hiervoor de brief van Cato West-Beem!
6. In 1942 werden veel joodse mannen in de leeftijdscategorie 18-55 jaar tewerkgesteld in kampen. Zo kon die (actieve) groep zich niet verzetten tegen de deportaties. Veel van deze werkkampen lagen in Noord- en Oost Nederland. In augustus 1942 werden Barend de Hond en zijn zoons Jacob en David tewerkgesteld in een Rijkswerkkamp De Witte Peal te Sint Johannesga.
 - a. Zoek op waar Sint Johannesga ligt?
 - b. Kijk naar de documenten in de koffer en probeer te ontdekken op welke datum zij zich moesten melden bij het Gewestelijk Arbeidsbureau te Zwolle!
N.B. De tientallen werkkampen hebben ongeveer acht, negen maanden bestaan. In de nacht van 2 op 3 oktober werden deze Jodenkampen allemaal ontruimd. De joodse mannen werden naar Westerbork verplaatst.
Voor meer informatie verwijzen we naar het boek *Jodenkampen* van Niek van der Oord (Kampen, 2007; 2^e druk, ISBN 9043506419) en de website www.joodsewerkkampen.nl.
 - c. Hoeveel joodse werkkampen waren er tijdens de oorlog in totaal in Friesland?
 - d. In welke provincie waren tijdens de oorlog de meeste joodse werkkampen?
7. Niet lang daarna werden ook Sientje de Hond-Beem en dochter Klaartje opgepakt en naar Westerbork gebracht. Vanuit het Kamp Westerbork schreef Klaartje een aangrijpende brief. Probeer deze brief te lezen.
 - a. Zijn op het moment van schrijven haar ouders en broers nog in Westerbork? Zoek de zin op waaruit je iets kunt afleiden over het lot van Klaartjes familie! Citeer deze zin in je verslag.
 - b. Wat schrijft Klaartje over haar schoonmoeder?
 - c. Beschrijf in het kort hoe een gemiddelde werkweek van Klaartje in het Kamp Westerbork er uit zag!
 - d. Op 6 oktober 1942 zijn Klaartje de Hond en Salo West getrouwd in Kamp Westerbork. Probeer te verklaren waarom Klaartje en Salo op dat moment nog zijn getrouwd. Welk familielid was er getuige bij dit huwelijk? Raadpleeg de website www.joodsmonument.nl!

8. Kamp Westerbork was een zogenaamd Doorgangskamp (Durchgangslager). In de regel vertrok er vanuit Kamp Westerbork iedere dinsdagmorgen een trein met ongeveer duizend joden naar de vernietigingskampen in Duitsland en Polen.

In de koffer zitten twee brieven die aanwijzingen geven over de deportatie van de familie De Hond. Deze brieven zijn in het najaar van 1942 verstuurd aan de familie Van Leijen in Elburg (Beekstraat 19), de bevriende burens van de familie De Hond.

Eén brief is geschreven door een kampgevangene uit Westerbork (mevrouw D. van Essen-Denneboom), de andere brief is verstuurd vanuit Groningen door Cato West-Beem, de schoonmoeder van Klaartje de Hond.

Bestudeer de beide brieven. Probeer zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven wanneer de familie De Hond vanuit Westerbork op transport is gesteld. Hadden ze ook een vermoeden waar ze naar toe gingen?

9. Terwijl haar zoon Salo West en haar schoondochter Klaartje de Hond al in Kamp Westerbork zaten, verbleef Cato West-Beem op 29 oktober 1942 nog in Groningen. Van daaruit schreef ze een brief naar Elburg om de familie Van Leijen te informeren over hun burens, de familie De Hond.

Probeer met behulp van de site www.joodsmonument.nl te ontdekken wat er uiteindelijk met haar is gebeurd!

10. Ga met behulp van de website www.joodsmonument.nl na wat er uiteindelijk is gebeurd met de vijf leden van de familie De Hond en met Salo West! Met andere woorden: maak een lijstje met 6 namen, hun overlijdensdata en de plaats waar zij om het leven werden gebracht.

Naschrift:

Het levenslot van de familie De Hond is exemplarisch voor wat heel veel joden in Nederland is overkomen. Uiteindelijk werden er vanuit Nederland ongeveer 107.000 joden gedeporteerd. Van hen keerden slechts 5.000 terug uit de concentratiekampen. Eén van hen was de Elburger jodin Anna Schapira. Zij overleefde het kamp Bergen Belsen.

Over het leven van Anna Schapira (1912-1997) is informatie te vinden in museum Sjoel Elburg.

3. JOODS ABC

Om een beetje bekend te raken met de joodse cultuur is het noodzakelijk een aantal kenmerkende begrippen te kennen. Een handig middel daartoe is het joods ABC. In het filmzaaltje van museum Sjoel Elburg (links van de entreehal!) is een wand aangebracht met het joods ABC. Het is verstandig om daar gebruik van te maken. Verder is het aan te bevelen om de website van het Joods Historisch Museum (www.jhm.nl) te raadplegen. Hierop vind je een verklarende woordenlijst.

Omschrijf in een paar regels de volgende begrippen:

Asjkenasische joden

Bima

Challe

Diaspora

Estherrol

Feestdagen

Gebedsmantel

Heilige Ark

Israël

Jom Kippoer

Kosjer

Loofhuttenfeest

Minjan

Neer tamied

Onafhankelijkheidsdag

Pesach

Ritueel bad

Sefardische joden

Tora

Uittocht

Voorzanger

Wekenfeest

Zionisme

[De letters Q, X en Y ontbreken in deze woordenlijst]

4. MUSEUM SJOEL ELBURG

In het museum Sjoel Elburg valt veel te zien en te lezen. Veel informatie is te vinden op de (familie)zuiltjes, de vitrines, de schatkamer en de zogenaamde studieruimte (onder de vrouwengalerij).

De volgende twaalf vragen gaan vooral over de joodse feestdagen, de levenscyclus van de joden en de levensverhalen van joodse families uit Elburg.

1. Bekijk de schatkamer (onder de vrouwengalerij).

Welk voorwerp heeft in de vooroorlogse synagoge van Elburg gestaan?

Wat was (is) de functie van dit voorwerp?

2. In de schatkamer hangt ook een Neer Tamied.

Zoek op waarom dit voorwerp belangrijk is voor een synagoge!

3. Bekijk de vitrine waarin (globaal) de levensloop van een joods persoon wordt weergegeven. In 1857 werden in de synagoge van Elburg drie jongetjes besneden. Dit gebeurde op de 8^e dag na hun geboorte.

Van welke drie Elburger joodse families waren deze jongens? Je moet hiervoor de tekst van het besnijdenisboekje nauwkeurig lezen.

4. In dezelfde vitrine over de levensloop staat ook iets beschreven over joodse begrafenisrituelen.

Waarom liggen op een grafzerk van een joodse begraafplaats soms kleine steentjes?

Wat is de betekenis hiervan?

5. Bekijk de vitrine van de joodse feesten.

Welk bijbelboek staat centraal tijdens het feest van Poerim?

Wat herdenken de joden tijdens dit feest?

6. In één van de kubussen (nabij de vrouwengalerij) staat een zilveren besamiantoren.

Probeer te ontdekken waarvoor een besamiantoren dient!

Je kunt eventueel de website van het Joods Historisch Museum te Amsterdam (www.jhm.nl) raadplegen.

7. In dezelfde kubus ligt ook een bijzonder fraai gouden horloge.

Aan wie is dit horloge in 1912 uitgereikt? Raadpleeg hiervoor het zuiltje van de familie Beem uit de Bloemstraat!

Wat was de aanleiding om dit gouden horloge uit te reiken?

8. Bekijk het zuiltje van de familie Wolff. Deze familiezoulen staan gegroepeerd rondom de maquette.

Barend Wolff (1857-1937) was een voorbeeld van een jood die geïntegreerd was in de Elburger samenleving. Toon dit aan met behulp van drie voorbeelden!

9. In een kubus nabij de vrouwengalerij ligt een Yad Vashem penning. Deze bijzondere medaille wordt in uitzonderlijke situaties toegekend.

Wanneer krijgt iemand een dergelijke hoge onderscheiding?

Welk echtpaar heeft in Elburg in 1995 deze onderscheiding gekregen?

Wat was concreet de belangrijkste reden om deze onderscheiding aan dit echtpaar uit te reiken?

Wat betekent het woordje postuum?

10. Bekijk het zultje van de familie Cohen. Joop Cohen (1900-1974) heeft de oorlog overleefd.

Beschrijf in een paar regels hoe en waar hij de oorlogsjaren is doorgekomen!

11. Bekijk de kubussen nabij de oostelijke muur (grote film).

Wat was de functie van een snjoderboekje?

Op welke dag van de week werd dit boekje in de synagoge gebruikt?

12. Bekijk de kubus met het levensverhaal van Anna Schapira.

Maak met een voorbeeld duidelijk dat men in Elburg rekening hield met de levensovertuiging van de jodin Anna Schapira!

In welk kamp werd zij in 1945 bevrijd door de Russen?

Waar is ze uiteindelijk -zoals zoveel joden- na de Tweede Wereldoorlog naar toe gegaan?

5. MAQUETTE

Een blikvanger in het museum is de maquette van de vooroorlogse synagoge van Elburg. Deze maquette is op schaal nagebouwd en toont een beeld van het exterieur en het interieur zoals dit er tot ongeveer 1940 heeft uitgezien.

Rondom deze maquette zijn negen monitoren aangebracht waarbij rabbijn Jacobs per onderdeel uitleg geeft over de gebruiken en rituelen in de synagoge. Door op het knopje te drukken gaat een lampje branden bij het desbetreffende deel van de synagoge waarover de rabbijn vertelt.

Boven elk beeldschermje is een titel aangebracht, waarbij de bezoeker per thema een keuze kan maken. Over elk onderwerp zijn tenminste één of meerdere vragen samengesteld.

Beluister daarom de informatie die rabbijn Jacobs over elk van de thema's vertelt. Probeer per onderdeel een antwoord te vinden op onderstaande vragen.

Heilige Arke

Een zeer belangrijke plek in de synagoge neemt de Aron Hakodesj (Heilige Arke) in.

1. Wat is de belangrijkste functie van de Heilige Arke?
2. Probeer er achter te komen waartoe het manteltje, het schildje en de jat dient?
3. Met welke gedachte is in de regel de Heilige Arke in de westerse landen tegen de oostelijke muur geplaatst?

2. Menora en Neer Tamid

Belangrijke voorwerpen in een synagoge zijn de menora en het neer tamid.

4. Wat is een menora?
5. Welke functie heeft het neer tamid?
6. Beschrijf in het kort de oorsprong van het Chanoukafest (Inwijdingsfeest)?
7. Welk getal speelt bij Chanouka een belangrijke rol?

3. Biema

Een centrale plek in de synagoge neemt ook de biema in.

8. Wat is de functie van de biema?
9. Verklaar de uitdrukking: het lijkt wel een jodenkerk!

4. Gebedsriemen en gebedskleed

Een orthodox-joodse man wikkelt zich in principe iedere morgen in een gebedsmantel. Daarnaast gebruikt hij twee gebedsriemen met twee van leer gemaakte huisjes waarin twee op perkament geschreven teksten uit de Tora staan.

10. Waarom worden de gebedsriemen op de linker arm en op het hoofd aangebracht?
11. Bij het gebedskleed speelt het getal 613 een belangrijke rol. Verklaar in het kort de betekenis van dit getal!

5. Positie vrouw

In de synagoge zitten de vrouwen gescheiden van de mannen. De vrouwen verblijven meestal op de vrouwengalerij. De mannen zitten in principe op de begane vloer. Mannen hebben in de sjoel een belangrijkere taak dan vrouwen. Mannen en vrouwen hebben elk een belangrijke plaats in het jodendom.

12. Welke belangrijke rol vervult de vrouw in het jodendom?

6. Sjoel

Een joods gebedshuis wordt aangeduid met synagoge. Toch spreken de joden ook vaak over de sjoel.

13. Wat is de functie van de synagoge binnen het jodendom?
14. Verklaar de achtergrond van het woord sjoel!
15. Veel synagoges (ook die in Elburg!) hebben twaalf ramen. Waarnaar verwijst dit getal 12?

7. Sjofar

Het blazen op de ramshoorn (sjofar) neemt een belangrijke plaats in op het Joods Nieuwjaar (Rosj Hasjana) en de Grote Verzoendag (Jom Kippoer).

16. Welk bijbels verhaal herinnert aan de sjofar?
17. Wat is de betekenis van het blazen van de sjofar in de synagoge?

8. Wetsrol

De Tora in engere zin omvat de vijf boeken van Mozes: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium. Ze wordt ook wel aangeduid als Pentateuch. Deze boeken worden in de sjoel op sjabbat in gedeelten gelezen. De tora is in wezen een werktuig dat God gaf in de vorm van een goddelijke wet die Hij aan Mozes en het volk Israël openbaarde.

Het resterende deel van de Tenach (Hebreeuwse bijbel) bevat de profeten en de geschriften.

18. Beschrijf in het kort hoe een Torarol wordt vervaardigd!
19. Waarom wordt de tekst van een Torarol vooraf zo streng gecontroleerd?
20. Hoeveel letters staan er in de Tora?
21. Probeer er achter te komen wat joden doen met een niet meer te gebruiken (afgekeurde of geschonden) Torarol!

9. Gedenkteken

Na de Tweede Wereldoorlog zijn in diverse synagoges gedenktekens of plaquettes aangebracht. In de synagoge van Winterswijk staat op een plaquette de tekst:

Over deze allen ween ik met bittere tranen ter herinnering en tot getuigenis.

22. Waaraan herinneren deze woorden?
23. Ook in Elburg is een dergelijke plaquette aangebracht. Waar bevindt zich deze plaquette?

6. JOODS LEVEN IN DE MEDIENE

Bij deze opdracht maak je onder andere kennis met het joods leven in de Mediene, in het bijzonder de provincie Gelderland. Daartoe moet je gebruik maken van de website www.jhm.nl (Joods Historisch Museum te Amsterdam).

1. Bekijk de website van het JHM te Amsterdam.

Ga naar de provincie Gelderland.

Onderzoek hoeveel joodse gemeenten er zijn geweest in Gelderland. Noteer dit aantal.

Welke joodse gemeente zal waarschijnlijk de grootste zijn geweest als het gaat om het aantal lidmaten?

2. Klik de joodse gemeente van Nijkerk aan.

Wat maakte samenstelling van de joodse gemeente van Nijkerk (herkomst van de joden!) zo uniek in vergelijking tot de andere joodse gemeenten in Nederland?

In welke stad waren (zijn) deze joden het meest vertegenwoordigd?

3. Klik de joodse gemeente van Winterswijk aan.

Na de oorlog is de Heilige Ark en de Bima vanuit de Elburger synagoge overgebracht naar de synagoge in Winterswijk. Kun je hier ook een verklaring voor geven?

4. Klik de joodse gemeente van Hattem aan.

Op welke wijze heeft men aan de Achterstraat in Hattem in 2006 het joodse drama van de Tweede Wereldoorlog in beeld gebracht?

Hoeveel mensen werden tijdens de oorlog gedeporteerd en in de vernietigingskampen omgekomen? Let goed op!

5. Klik de joodse gemeente van Harderwijk aan.

Wat trok in de 18^e eeuw een aantal joden in het bijzonder in Harderwijk aan om zich daar te vestigen?

Wat is er na de Tweede Wereldoorlog gebeurd met de Torarollen van de Harderwijkse synagoge?

6. Klik de joodse gemeente van Arnhem aan.

Waarom werden de joden in Arnhem in 1349 vervolgd?

Welke bekende Nederlandse advocaat werd in 1780 in Arnhem geboren?

Waarom werd hij in de 19e eeuw zo belangrijk voor de joodse gemeenschap in Nederland?

N.B.

Op de website van het Joods Historisch Museum (www.jhm.nl) is een overzicht weergegeven van Nederland, de provincies en Amsterdam. Daar mag je gebruik van maken.

Op één van de computers in de studieruimte kun je deze website eventueel raadplegen.

7. JOODSE BEGRAAFPLAATS

In de studieruimte van Sjoel Elburg (onder de vrouwengalerij) staan twee computers met een bijzonder programma. Met behulp van dit programma kun je virtueel de joodse begraafplaats van Elburg bezoeken. Alle 109 grafzerken zijn gefotografeerd en de teksten zijn vertaald. Bovendien is bij alle begraven mensen een korte levensbeschrijving gemaakt. Bestudeer dit programma en probeer de volgende opdrachten op te zoeken:

1. Wanneer is de joodse begraafplaats van Elburg ongeveer aangelegd? Kun je aangeven waarom de gekozen plek nogal bijzonder is?
2. Onderzoek welke drie stenen de oudste graven vormen. Noteer de namen van de overleden personen en zet hun jaren van overlijden daarachter. Kun je verklaren waarom deze jaren niet helemaal overeenstemmen met het antwoord van vraag 1?
3. Onderzoek welke drie stenen de jongste graven vormen. Noteer de namen van de overleden personen en zet hun jaren van overlijden daarachter. Kun je verklaren waarom er de laatste tientallen jaren er nog nauwelijks begraven wordt op de joodse begraafplaats van Elburg?
4. Welke conclusies kun je trekken als het gaat om de plekken van het oudste en meeste recente deel van de begraafplaats?
5. Een van de grafstenen is heel bijzonder. Het gaat om een verzamelgraf uit 1904. Zoek deze steen op en noteer waarom deze steen destijds is geplaatst.
6. Zoek de grafsteen op van Joël Jacob Cohen (1846-1922). Welk symbool staat op deze grafsteen. Kun je de betekenis van dit grafsymbool ook verklaren?
7. Zoek de grafsteen op van Jozeph de Lange (1853-1919). Welk symbool staat op deze grafsteen. Kun je de betekenis van dit grafsymbool ook verklaren?
8. Zoek de grafsteen op van Ezechiël Beem (1799-1862). Welk symbool staat op deze grafsteen. Kun je de betekenis van dit grafsymbool ook verklaren?
9. Zoek de grafsteen op van Jannetje de Lange (1891-1968). Waarom werd zij op zondagmiddag begraven?
10. Bekijk de grafsteen van Nathan Förster (1786-1861). Welk beroep had Nathan Förster? Hoe lang heeft Nathan Förster deze functie in Elburg uitgeoefend?
11. Bekijk de grafsteen van Aäron Frank (1793-1861). Wat was zijn beroep? Met wie was hij getrouwd? Uit welk land kwam de familie van zijn vrouw zeer waarschijnlijk van oorsprong?
12. De oudste stenen hebben bijna uitsluitend Hebreeuwse teksten. In de loop van de 19^e eeuw komen er steeds vaker Nederlandstalige teksten voor op de grafstenen. Hoe verklaar je dit?

8. DEPORTATIES

Bezoek de website www.joodsmonument.nl. Op deze indrukwekkende site staan de namen vermeld van 102.000 joodse mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit Nederland zijn gedeporteerd en omgebracht in de vernietigingskampen van de Nazi's. Vanuit Elburg werden 21 joden gedeporteerd. Hun namen staan vermeld op de plaquette van de joodse begraafplaats:

David Beem

Ezechiël Beem

Simon Beem

Ester de Lange-Cracau

Isidor Förster

Carolien Förster

Janette Förster

Schoontje Förster

Heintje van Hamberg

Jozeph Steinhauer

Barend de Hond

Sientje de Hond-Beem

David Ezechiël de Hond

Jacob de Hond

Klaartje de Hond

Aäron de Lange

Jozeph de Lange

Mietje de Lange

Jacob Vecht

Sophia Vecht-Levie

Mozes Vecht

Open de website www.joodsmonument.nl. Zoek bovenstaande namen op en maak een overzicht van deportaties. De zoekmachine staat rechtsonder in het beeldscherm. Vermeld de geboortedata, de geboorteplaats, de sterfdata en de plaats waar deze joodse Elburgers zijn omgekomen. Welke conclusies kun uiteindelijk naar aanleiding van dit overzicht trekken?

N.B.

Sommige (dezelfde) namen komen vaker voor op de website. Let er goed op dat je de juiste naam kiest.

9. JOODSE JONGEREN

Jongeren werden tijdens de tweede Wereldoorlog ook slachtoffer van de vervolgingen. Ze werden net als de ouderen gedeporteerd en in vernietigingskampen om het leven gebracht. De namen van alle slachtoffers staan op de website www.joodsmonument.nl. Bij deze opdracht valt verder veel informatie te raadplegen in het museum! We concentreren ons bij deze opdracht op vier jongeren die slachtoffer werden van de Holocaust.

Gerda Steinhauer

Eén van deze slachtoffers is Gerda (Kitty) Steinhauer. Een kort levensportret van haar valt te lezen op het tekstbord in de studieruimte (onder de vrouwengalerij).

Beschrijf in een kort portret haar leven. Betrek daarbij in het kort ook de levensportretten van haar ouders: Jozeph Steinhauer en Leontine Steinhauer-Schapira.

Raadpleeg daarbij de site www.joodsmonument.nl.

Moos Vecht

Een ander jong persoon was Mozes (Moos) Vecht. Hij woonde met zijn ouders op het adres Bekstraat 38. Hij was enigst kind. In augustus van 1942 moest hij zich melden in een joods werkkamp te Sint Johannesga. Van daaruit kwam hij op 3 oktober 1942 aan in Westerbork. In museum Sjoel Elburg is op verschillende plaatsen informatie over Moos Vecht te vinden. Maak een kort levensportret van Moos Vecht!

Raadpleeg daarbij de site www.joodsmonument.nl

Jacob en David de Hond

Het echtpaar Barend de Hond en Siente de Hond-Beem woonde aan de Beekstraat 25. Ze hadden drie kinderen: Klaartje (1916), Jacob (1919) en David Ezechiël (1923). Met het hele gezin liep het uiteindelijk dramatisch af.

Beschrijf in grote lijnen de levens van Jacob en David de Hond!

Raadpleeg daarbij de site www.joodsmonument.nl

10. MUSEUM SJOEL ELBURG

Probeer in ongeveer 25 regels aan te geven welke indruk het museum (als geheel) op je heeft gemaakt.

Wat laat het museum zien over de integratie van een kleine joodse groep in de Elburger samenleving? Welke conclusies kun jij trekken met betrekking tot de joodse gemeenschap in relatie tot een dominante cultuur als het gaat om begrippen als respect, tolerantie en integratie?

Hoe actueel is de inhoud van het museum als het gaat om minderheidsgroepen in een moderne samenleving?

En (tenslotte) wat is je oordeel over het project als geheel?

N.B.

In het studie- en documentatiecentrum (bovenverdieping) is sinds maart 2010 gelegenheid om zich te verdiepen in de diverse aspecten van de joodse cultuur.

Leerlingen en studenten kunnen hier eventueel onderzoek doen voor het maken van een scriptie of een profielwerkstuk.